

סדרי קדימות הלכתית

עוד דילמה ועוד צומת הכרעה זימן לנו "מצעד הגאווה". בקשר עם "הבית הפתוח" הצלחנו לנהל את המחלוקת הערכית וההלכתית שבינינו מתוך הידברות ולא באלמות. ברוך ה' שהאירוע עבר, לבסוף, בלי אלימות של ממש. דומה שבהתנגדות הצעקנית של הצינונות הדתית למצעד פגענו בעצמנו: פרצנו גדר צניעות, נעשינו אלימים וקנאים יותר וכתנו ברית לא קדושה עם המתנגדים הגדולים הקבועים של הדמוקרטיה וזכויות האדם. "נאמני תורה ועבודה" מאמינה שראוי לנהל את מלחמת התרבות אחרת, ב"עוז וענווה" כנים ואמיתיים.

אסיפת התנועה הקדישה את הדיון השנתי לזהות דתית יהודית בישראל. בדיון, בהנחיית חנה ספראי ובהשתתפות הרב הושע בן שלום, שי זרחי וינאי עופרן – עלה הצורך בשידוד המושגים "דתי" ו"חילוני" לשם הפיכת החברה הישראלית ליהודית יותר וסולידרית יותר. אנו חשים שמבחנו הבא הוא בהתאמת מערכת החינוך שלנו לתביעות הזמן הזה.

אם גם אתם, הקוראים, חשים שיש לנהל את הדיון הערכי וההלכתי אחרת, מתוך התמודדות אמיצה עם הדילמות – אנא הצטרפו אלינו וגייסו חברים חדשים לתנועה. הצלחת המאבקים הציבוריים שלנו תלויה במידה רבה במספר חברינו.

התנועה הולכת ומתפתחת. האסיפה השנתית אישרה את הרכב ההנהלה החדש. אנחנו מברכים את קרן קלסטר, המצטרפת לצוות התנועה בתפקיד רכזת המשרד, ומאחלים לנעמה קרויזר-שפירא הרבה הצלחה בתפקידה החדש כמנכ"לית. כרגיל, נשמח מאוד על הצטרפות חברים ותיקים וחדשים לצוות המתנדבים של התנועה.

אי אפשר לסיים את הדברים בלי לשאת תפילה לשלומם של חברנו ומורנו, פרופ' אבי רביצקי, שתרומתו לשיח הציבורי חיונית היום יותר מאי פעם.

שרגא בר-און, בשם הנהלת התנועה
 פל. 0508828312
shraga@shi.org.il

מבחנם של האדם הדתי ושל החברה הדתית אינם רק שאלת מחויבותם להלכה. האדם המחויב להלכה עומד למבחן (וברוח פרשות השבוע – אף לניסיון) בעת שעליו להכריע בדילמות אישיות וציבוריות הכרעה הלכתית-מוסרית. הכרעה בדילמה הלכתית פירושה קביעת סדרי עדיפויות. את הזהות הדתית מעצבת ההכרעה ההלכתית שפיקוח נפש דוחה את השבת לא פחות משמעצבת אותה שמירת השבת כהלכתה. לאחרונה עסקנו בתנועה בדילמות קשות שהצינונות הדתית התמודדה עמן בחודשים האחרונים. קשה היה להימלט מן ההרגשה שאנו, כציבור, חוטאים בקביעת סדרי העדיפות שלנו. שני ערבי תנועה הוקדשו לפתרונות הלכתיים לבעיית העגונות בשיתוף "מרכז צדק לנשים", קהילת ידידיה וארגון "קולך". ערבים אלה היו אמורים לעטוף את כנס הדיינים שיזם הרב שלמה עמאר. הכנס בוטל בלחץ גדולי תורה חרדים. כפי שאמר בערב הרב יובל שרלו, דומה שהדיינים עוברים על "לא תגורר". דימוי פוליטי, כבוד הרבנים החרדים וראת ההוראה חמורים בעיני דייני ישראל מפתרון יסודי למצוקת העגונות. בערב שבו חברנו ל"מרכז צדק לנשים" עמדה רבקה לוביץ על פרדוקסים הלכתיים. היא הסבירה כי הרבנים, החוששים כל כך מתנאי בקידושין כפתרון לעגונות, נוהגים על פי קריטריונים הפוכים כשמדובר בגירושין. באותו ערב השיק "מרכז צדק לנשים" שטר ל"נישואים בצדק ובמשפט", שביכלתו למנוע את בעיית העגונות, ואנו נפעל יחדיו להנחלתו לציבור הרחב בישראל. במרכז סדר היום הציבורי בשבועות האחרונים עומדות פרשות פליליות בנושא הטרדות מיניות. קשה שלא למחות על התבצרותו של נשיא המדינה בתפקידו למרות החשדות הכבדים נגדו, ועל השימוש הנלוז שלו בחסינותו. והנה, לפגיעה הציבורית ולחילול שם השמים נוסף מכתב תמיכה רבני, המזכה את משה קצב זיכוי א-פריורי רק מפני היותו נשיא. גם כאן אנו נבחנים בסדרי העדיפות שלנו: כיצד ייתכן ש'מוסד הנשיאות' יבטל את המחויבות ההלכתית לערכי משפחה, צניעות והגנה מפני תקיפה וניצול מיניים?

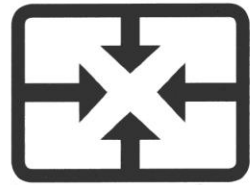
ד"ר אריאל פיקאר

יושבים: ד"ר אריאל פיקאר, הרב יובל שרלו, ד"ר אביעד הכהן, עו"ד סוזן ווייס. דוברת: טו"ד רבקה לוביץ

צילומים: יעל רוקמן, "מרכז צדק לנשים"

דבר העורכת

תוכן עניינים

מאמרים וכתבות

קווים לדמותה של זהות דתית פוסט־מודרנית	4
מול חלוני חלון - שרון לשם זינגר	9
סוד הקסם החרד"לי - זאב ספראי	19
מעמד פרסונלי כאידיאל הלכתי - מאיר רוט	22
דיאלוגיות ויהדות חברתית - אילון שמיר	29
שיר השירים וקודש הקודשים - יובל כהן	32

מדורים

נעים להכיר: אלי שיינפלד - יקיר אנגלנדר	14
תגובה: מאמץ אפולוגטי אצילי - תמר רוט	27
מכתבים למערכת	38
סאטירה אחרא	40

יוצא לאור בהוצאת נאמני תורה ועבודה ומרכז יעקב הרצוג ללימודי יהדות

עורכת: רבקה רוזנר

מערכת: יקיר אנגלנדר, שרגא בראון,

חגית ברטוב, אוי הראל, אריאל פיקאר

עריכת תמונות ועיצוב גרפי: אפרת שריה

עריכה לשונית: מילי נאור

כתובת המערכת: ת"ד 7006 ירושלים 91070

טלפון: 02-5611761 deot.ta@gmail.com

תגובות יתקבלו בברכה

תמונת שער: ורדה כרמלי,

הישרדות, 2001

www.vardacarmeliart.com

בס"ד

חברי התנועה נושאים תפילה

לרפואה שלמה ומהירה

של חברנו מרופ' אבי רביצקי

"בשר ודם עורג להיחלץ מן המצר של עולם מוגבל ומותנה ולצאת למרחביה אל־סופי ובלתי תלוי. חיפוש זה הוא פעולת התנשאות על־עצמית, שהיא באמת תמציתה של העלייה התרבותית של האדם...לפעמים מנסה האדם למצוא את האלוהים בתוך המציאות ולפעמים מעבר לה. הכל תלוי בנקודת המבט של האדם המבקש. הרבה פנים לתודעת האלוהות... מקשיבה היא לצלילים של שירה ישנה־חדשה הבוקעת ועולה מחוץ למציאות וגם מתוך תוכה"

(הרב י"ד סולובייצ'ק, מתוך "איש ההלכה - גלוי ונסתר")

במציאות המורכבת והסואנת של החיים בישראל, שבה אירוע רודף אירוע ועימות אחד הוא רק קדימון לזה שבא אחריו, קשה לו לאדם שלא להתכנס ו"להתקפד" בתוך עולם מצומצם ומוגבל. קשה להצליח להתעלות אל מעל היום־יום ולהגיע אל מחוזות שאינם תלויים בזמן ובמקום. כדי לעשות זאת נדרש האדם לא להירתע מלצאת אל מחוץ לתלם, להלך בשוליים, לפנות מקום להתרחשויות חדשות, שונות מאלה שמוכרות לו, וכך להיחלץ מן המצר. נדמה שכעת, כמו בתמונת השער, זהו הרגע לפרוץ החוצה, כדי לשרוד בפנים.

דעות 29 מחפש את המרחב הפתוח שהציבוריות הישראלית בכלל והציונות הדתית בפרט יכולות לצאת אליו לרגע ולשאוף אוויר צח. המאמרים בגיליון מבקשים לעצור לרגע ולהשקיף על אורחות חיינו, על השקפותינו, על יחסינו עם ציבורים אחרים ועם עצמנו וגם על הטקסטים המקודשים שלנו, ולחפש בהם לא את הקול המוכר אלא את האמת הפנימית, השקטה, הגבוהה, שבה אפשר להיאחז גם בימים טרופים; לא להילפת באמירות מוכרות, אלא להניח לקולות חדשים להישמע מבלי להרגיש מאוימים; לא להסתגר ולהתנכר, אלא לתת לכל אדם ולכל עמדה את מקומם ואת כבודם; לא להמשיך עם השיר המתנגן, אלא לאפשר לצלילים חדשים להבקיע את דרכם אל העולם.

אבינועם רוזנק, הרב שג"ר, צבי צמרת והלל בן ששון דנים כיצד דתיות פוסט־מודרנית יכולה לשמש כר לאמונה, לסובלנות ולחידוש פני הציונות הדתית; **שרון לשם זינגר** מתארת כיצד אנשי גוש קטיף ואנשי השמאל ניסו להיפתח אלה אל אלה מבלי לפגוע ולהיפגע; **זאב ספראי** מאתר את סוד הקסם החרד"לי; **מאיר רוט** מנסה לבנות, בעזרת הגותו של אליעזר ברקוביץ', מודל חדש להסתכלות על ההלכה ועל מעמד האישה בה **ותמר רוט** מציגה את נקודת המבט ההפוכה; **יקיר אנגלנדר** מראיין את אלי שיינפלד, שרואה בדת תשובה אפשרית לשאלות קיומיות; **אילון שמיר** בוחן את פירוק האתוס הישראלי ואת אפשרות בנייתו מחדש **ויובל כהן** חושף את הסיפור הנסתר במגילת "שיר השירים" ובכך מאפשר לנו לצאת מהתבניות המוכרות ולבחון את הדברים מחדש.

שלכם,

רבקה רוזנר

קווים לדמותה של זהות דתית פוסט-מודרנית

ארבעה קולות שונים ביחס לשינויים העוברים על הציונות הדתית

עלול להיתפס כפילוסופיה – אם לא כאידאולוגיה – הטוענת לאמת חד-משמעית השוללת את החלל ואת הלגיטימיות של מי שאינו אחוז בעמדתה. תחושת הביטחון העצמי, הביקורת הנוקבת כלפי האחר – אם לא הבוז – הן, לטעמי, סתירה מניה וביה של העקרונות המקוריים של הפוסט-מודרנה.

הלל בן ששון: "הציונות הדתית הפכה למעשה

לחתיכת ענבר שאפשר למצוא בה שני דברים

חאוד ישנים-דתיות ישנה וחילונית ישנה, וכך

היא הפכה לבלתי רלוונטית עבור קבוצה מדוריי"

אולם יש בי גם הזדהות עמוקה עם הרעיונות הפוסט-מודרניים. רעיונות אלה מכילים, לדעתי, תובנות עמוקות על התרבות בהווה ובעבר, ויש בהם שאר רוח דתי. הפוסט-מודרניזם טוען, כידוע, שהתרבות אינה משקפת את מבנה המציאות, אלא סיפור (נרטיב). הסיפור (התרבותי) הוא פרי הכרעה לעצב את חיי על פי סיפור זה ולא אחר. בניגוד לעבר, היום אי אפשר לטעון שתמונת התרבות היא תמונת העולם כשלעצמו. כל תרבות הטוענת שהיא מגלמת את תמונת האמת ה'טבעית' חשודה בעיני הפוסט-מודרנה. זוהי, בין היתר, שלילת המטא-נרטיב, שמשחררת כל קהילה תרבותית לספר את סיפורה שלה.

השיח הפוסט-מודרני צמח, כידוע, על ברכי הגותו ה'שנייה' של לדוויג ויטגנשטיין. אם אסכמה באופן פשטני, אומר כך: בניגוד לטענה שהמושג 'פרח' הוא סימן המצביע על מסומן של פרח בעולם (טענה שהייתה מקובלת בעבר), יש להבין את השפה רק במסגרת ההקשר של אמירת הדברים. הקשר זה – מסביר ויטגנשטיין – מקנה משמעות חדשה חדשות לבקרים. הכול אפוא תלוי הקשר, והעולם מובן כהווייה נזילה, משתנה, גמישה, תלויית מקום, זמן ופרשנות. ואולי זה העיקר: עולמנו הוא תלוי פרשנות מתמדת, וממילא הבנתנו על אודות ה'יש' משתנה.

על רקע זה מצטרפות לשיח הפוסט-מודרני תובנותיו של מישל פוקו, וגם אותו אזכיר באופן פשטני וכוללני: פוקו הצביע על טיבם של משחקי הכוח ורשתות הכוח שבהן אחוזים התרבות, המגדר, הדת, הפוליטיקה, החינוך וכד'. כדי להבין את התרבות, אומר פוקו, יש לחשוף את רשתות הכוח ולנתח את מאבקהן זו בזו – מאבקים המחללים לכל זיקה בין-אישית.

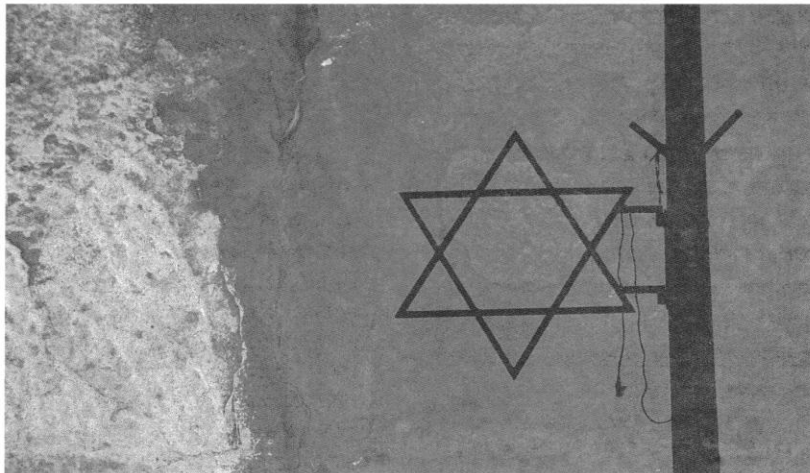
מה אפוא הקשר בין הרעיונות האלה ל'שאר רוח דתי'? דומני שדווקא אדם דתי המאמין באל אחד יכול לאחוז בעמדה המתרחקת

זהותו של הציוני הדתי עוברת שינויים לא מבוטלים. יש שיאמרו שמדובר בתהליכי התפרקות, ויש אולי שיאמרו שאלה תהליכים שיובילו להקמת ציונות דתית חדשה או דתיות חדשה. תופעה הקשורה בתהליכים האלה היא השפעת התרבות הפוסט-מודרנית על הציונות הדתית. המושב שקיימה תנועת "נאמני תורה ועבודה" בכנס "הקהל" האחרון הוקדש לשאלה האם תיתכן זהות דתית פוסט-מודרנית, ומה משמעותה המעשית של זהות זו? בדיון השתתפו ד"ר אבינועם רוזנק, מרצה בחוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית; הרב שג"ר, ראש ישיבת שיח; ד"ר צבי צמרת, מנכ"ל "יד יצחק בן צבי", והלל בן ששון. הדיון היה המשך ישיר למאמרים שהתפרסמו בנושא ב"דעות". להלן עיקרי הדברים שנאמרו, בתקווה להפרות את הדיון ולהעצימו.

מהו פוסט-מודרניזם? מה הקשר בינו ובין דתיות? איזו דמות דתית צומחת מתוך השקפת עולם פוסט-מודרנית?

אבינועם רוזנק: "מהו פוסט-מודרניזם? במסגרת המצומצמת הזאת אפשר להגיד על תופעה זו כמה דברים לחיוב ולשלילה. אפתח בכמה טענות של אי נחת שעולות נוכח המפגש עם הפוסט-מודרנה: טענה מוכרת – שכבר העלה פרופ' אליעזר גולדמן – מצביעה על העובדה שמרכיבי השיח הפוסט-מודרני כבר נמצאים בתוך מערכות שהכרנו בעבר. אולם גם אם נניח שמדובר בזרם עצמאי וחדש, מי שקורא את הכתבים הפוסט-מודרניים נתקל בתופעה מתמיהה. ספרות זו רוויה במשפטים סתומים המשאירים את הקורא נבוך ומתפעל מפשרם של הרעיונות המובעים בהם. המשפטים הסתומים מנוסחים באופן אסוציאטיבי, כ'שפה פרטית'. הניסוח המעורפל – שהפך לסוגה בפני עצמה – מעלה תהיות: האם הערפול נובע ממורכבותם של הרעיונות, או מחוסר בהירות פנימית של הכותבים?

ולבסוף, המתבונן בתופעה הסוציולוגית-התרבותית של הפוסט-מודרניזם המוכר לנו בישראל, מקבל את הרושם שחלק מאלה שמגדירים עצמם פוסט-מודרניים יוצרים פילוסופיזציה ו\או רציונליזציה של עמדה הטוענת ש'הכול הולך'. בעבר עמדה כזו הייתה נקראת אנרכיזם, אך כיום היא נוטלת לעצמה אצטלה של פוסט-מודרניזם, שיש לה חזות מעמיקה, מורכבת ואינטלקטואלית, אולם לא ברור מה תוכנה ומה תהודתה הפוזיטיביים. בד בבד, חלק מדוברי הפוסט-מודרנה במקומותינו, שתובעים מאחרים פלורליזם רדיקלי, נעדרים בעצמם פלורליזם ואף סובלנות כלפי האחר' החרדי או הדתי, ורואים בו 'זר' ובלתי לגיטימי. נמצא שפוסט-מודרניזם

תומר תורגמן

ציוני, דתי, שייך לקהילה, וכו'. זו אינה תופעה פוסט-מודרנית; היא עתיקה, ונמצא אותה כבר אצל רבנו בחיי, המדבר בספרו 'חובות הלבבות' על תחושתו בעולם כעל תחושה של 'לד הנולד בבור מאסר המלך'. המועקה של הצעירים האלה נובעת מהכרה שהגדרה עצמית מהווה ניגוד מאוד עמוק לחירות ולחופש הפנימי, ויותר מכך – לאמת עצמה. האמת מחייבת חירות, והתיגו מצמצם ומצר אותה. אם כן, איך בכל זאת יכול הצד"פ להאמין, לקיים קלה כחמורה, ובכל זאת להישאר פוסט-מודרני?

עלינו להזדקק להבחנה שבין פוסט-מודרניזם 'כבד' או 'קשה' ובין פוסט-מודרניזם 'רך'. בדרך כלל הדימוי שיש לנו על הפוסט-מודרניזם הוא של הפוסט-מודרניזם הקשה, שלפיו אין משמעות, אין אמת, והכול בנוי על יחסי שיח-כוח וכו'. אולם לטעמי, הפוסט-מודרניזם הרציני יותר הוא הפוסט-מודרניזם הרך, שלא רק שאינו מביא לניהיליזם, אלא שהוא המימוש הגבוה של המוסריות, והוא גם זה שיכול להביא לאהבת אלוקים אמיתית ואקסטיטי. יש להסביר מהי התובנה הבסיסית של הפוסט-מודרניזם הרך. בצורה קצת פשטנית אולי אנסח זאת בהקשר לשוויון. כשהפוסט-מודרניזם מדבר על שוויון הוא בעצם אומר שכולם שווים לא משום שהם שווים, אלא משום שאף אחד לא שווה, כיוון שאין דבר כזה, ערך אמת. כולם צודקים משום שכולם לא צודקים, ומכאן הזכות השווה לכולם לאי הצדק שלהם. שוויון כזה עשוי להתלכד עם מידת ההשתוות המפורסמת של הראשונים, מידה שהיא תנאי לכל השגת אלוקים. היא אינה אדישות, אלא ההפך; זהו ויתור שמוליך לרגישות, דווקא משום שהוא חסר יומרות, הכתבות ונקודות מבט צרות.

דוגמה נוספת מתחום המוסר: נניח שמישהו שואל אותי למה עליי להיות מוסרי. אענה לו: ולמה לא? מי אמר שאני צריך סיבה כדי להיות מוסרי? העוקץ הוא שהמוסריות האמיתית היא המוסריות חסרת הסיבה – להיות נדיב בלי שתהיה לי סיבה לכך, נדיבות שאינה גחמתית ושרירותית. ברגע שאגיע להכרה שזה לא שיש

מהדוגמטיות (המודרנית ו'הפוסט-מודרנית, שתוארה לעיל). התובנה שהאמיתות האנושיות הן חלקיות, יחסיות ותלויות נקודת מבט היא, בעיניי, תובנה דתית. אמנם יש למאמין הדתי מטא-נרטיב על אודות קיומו של אלוהים כולל כול, אולם דווקא מטא-נרטיב זה, שמגדיר את האמת מחוץ לטווח תפיסתו של האדם, מאפשר את השיח הפלורליסטי נוכח הרב-תרבותיות האנושית. במסגרת זאת אין (כמעט) אדם או תרבות שאין להם מקום, שהרי האל מכיל את הניגודים. אמונה זו דורשת להעניק מרחב לכל תופעה וגוון. היעדר מושגותו של האל והיותו כולל וחובק כול מאפשרים את הספקנות כלפי הדוגמטי, ומחייבים ענווה. ענווה זו נדרשת לטפח אוזן קשובה – כדברי המדרש – לדברי המטמאין והמטהרין, האוסרין והמתירין.²

אבינועם רוזנק: "אמנם יש למאמין הדתי מטא-נרטיב על אודות קיומו של אלוהים כולל-כול; אולם דווקא מטא-נרטיב זה, שמגדיר את האמת מחוץ לטווח תפיסתו של האדם, מאפשר את השיח הפלורליסטי"

הרב שג"ר: "לדעתי ישנה עוד אפשרות, זו של ציוני-דתי פוסט-מודרני (להלן: צד"פ) אורתודוקס – צד"פ כשר למהדרין המקפיד על קלה כחמורה. ברצוני לתאר אותה. מה הם, אם כן, המאפיינים של הצד"פ? ברצוני להציג שני מאפיינים עיקריים:

הראשון הוא הרלטיביזם – אי הכרה באמת. הטיעון הזה אומר שאין אמת, לא משום שלא השגתי אותה, אלא משום שהיא איננה. האמת, כפי שאמר קודמי, תלויה במשחקי כוח. המאפיין השני הוא חוסר הרצון ואף חוסר היכולת הכרוני של הצד"פ להזדהות, לתייג את עצמו תיגו כלשהו, לומר לאחרים ולעצמו: אני

סיבה המתחבאת ממני, אלא שבפירוש אין סיבה, אני נפתח לאמת של החיים עצמם. זוהי התובנה העמוקה של הפוסט-מודרניזם הרוי. ויתור כפול לא רק על המוחלטות, אלא אף ויתור על הצורך במוחלטות. הרגע שבו אני מוותר על הצורך במוחלטות הוא הרגע שבו אני נפתח לאקסטזה, לאמת שאינה 'מתובנת' בשפה, שאינה נתונה לדפוסים, שאינה מחופצנת. נפתח פתח לאמת הגבוהה של החיים. האמת הזאת לא תביא אותי ליחסיות, אלא לאמונה עמוקה מאוד ולהטת מאוד. היא תוביל אותי לאמונה משום שאני מאמין, בלי צורך בסיבות. אני לא אייחס רק לעצמי את המוחלט ולא אחשוב שהאמת היא בלבדית, רק שלי, אלא אהיה מוכן להיות פתוח גם לאמתות של אחרים. אך הפתיחות הזאת לא תערער את האמת שלי, את האמונה שלי ואת הברית שיש לי עם אלוהים".

הרב שג"ר: "הרגע שבו אני מוותר על

הצורך במוחלטות הוא הרגע שבו אני נפתח

לאקסטזה, לאמת שאינה 'מתובנת' בשפה,

שאינה נתונה לדפוסים, שאינה מחופצנת.

נפתח פתח לאמת הגבוהה של החיים"

הלל בן ששון: "אני אנסה להוריד את הדברים לרמה קצת יותר קונקרטי. ברצוני להציג תחושה של חוסר נחת, ואז לבקר את התחושה הזאת:

במקום שבו אני חי ומסתובב האתוס הדתי שגדלתי עליו, שהוא אתוס ציוני-דתי קלאסי שכולל סדרה של ערכים שקשורים לצינונות, לשירות בצבא, וכיוצא בזה – מתפרק. הדור שלי ושל חבריי מתקשה להאמין לאתוס הזה, כיוון שאנחנו מרגישים בסתירה פנימית בתוכו. הסתירה נובעת מכך שהצינונות הדתית – שנועדה לשמש איזשהו גשר בין תרבות חילונית, מודרנית ומערבית ובין תרבות דתית, מסורתית, בית מדרשית – קידשה את השילוב הזה, והוא הפך לאלמנט המוביל בפרקטיקה שלה. החברה הזו משקיעה את מאמציה במקף המחבר, ומה שנמצא בשני הצדדים של המקף – גם הדתי וגם המערבי – נזנח. הבעיה מחריפה כיוון שהצינונות הדתית קידשה סוג של דתיות וסוג של חילוניות ששתיהן לא קיימות כיום. החילוניות נמצאת היום במקום אחר מהיכן שהייתה כשהרב יצחק יעקב ריינס הקים את ה'געשפט', והדתיות ודאי נמצאת במקום אחר. לכן כשאני, נניח, הולך לבתי הכנסת שבהם גדלתי, לא נוח לי עם הפשרנות הדתית שם, עם תחושת ה'סתם', וגם כשמוכרים לי איזושהי גרסה מכובסת של התרבות המערבית, גם עם זה לא נוח לי. הצינונות הדתית הפכה למעשה לחתיכת ענבר שאפשר למצוא בה שני דברים מאוד ישנים – דתיות ישנה וחילונית ישנה, וכך היא הפכה לבלתי רלוונטית עבור קבוצה מדורית.

באותה נשימה אני מבקש למתוח ביקורת על הדברים שאמרתי זה עתה:

ראשית, יש בעיה לומר כזו ביקורת ולטעון שאני אומר אותה בתור חלק מהציבור הציוני-דתי. האם אני בכלל שייך לציבור הזה, אם אני מבקר את החלקים הבסיסיים ביותר של האתוס שלו? שנית, יכול להיות שהקבוצה שאני מדבר עליה אינה רלוונטית, כי היא קטנה מדי, כי היא שולית. אפשר לטעון נגדה: אם אתם בפנים, אז מה אתם שואלים שאלות? ואם אתם בחוץ, גם אז – מה אתם שואלים את השאלות? למרות הביקורת הזאת, אני בכל זאת מציע לחשוב על הדברים, כי הצינונות הדתית נתונה במשבר, והוא שייך במידה רבה לאנכרוניסטיות שלה, והאנכרוניסטיות שלה שייכת במידה רבה דווקא לחוסר הענווה שלה; למקום שבו הצינונות הדתית מסתכלת במראה ולא שמה לב – לא שצמחו פה הרבה קמטים, ולא שהאופנה שהיא מתלבשת לפיה, אפסע, כבר לא ממש במודע".

צבי צמרת: "אני מכיר את הצעיר הזה, שהתפתח בשנים האחרונות, והוא גם משמח אותי וגם מדאיג אותי.

אתחיל בצד המשמח. כשאני שומע על הצעיר הדתי הפוסט-מודרני, אני נזכר ב"ח ברנר. ברנר היה מורד שמרד עד היסוד, וניסה כאילו לזרוק את הכול ולהתחיל התחלה חדשה מסביב לנקודה, כפי שאומר הביטוי הידוע שלו. התורה היא רק נקודה, וממנה הוא מתחיל להצמיח דברים חדשים. בתקופתו של ברנר היה מדובר בצירוף כפול, של מורדים יחידים, שהתקבצו אחר כך לקהילות וללהקות. אפשר לכתובם 'להקות של זאבים בודדים'. הם עלו בעלייה השנייה, והם קראו לעצמם 'בית יתומים אחד גדול'. זה ביטוי נכון במובן זה שהם באמת זרקו את הכול – מרדו במשפחה, בשולת, במסורת ובכל מה שהיה בתוכה. אולם תראו את ההיפוך שקרה להם – הם למשל הקימו את הקיבוץ, שהוא ההפך מזאבים בודדים, ואפילו המונח עצמו לקוח מרבי נחמן מברסלב! במילים אחרות, החלוץ היחיד המורד היה תחילת דרך משותפת, שגם חזרה למקורות. לכן השאלה כעת היא איך יוצרים להקות של זאבים בודדים? המרד הוא חשוב, הוא תנאי קיומי, הוא הכרחי ללחימה בחלודה ובקיפאון שמאפיינים גם את התנועה הציונית וגם חלק מן הציבור הממסדי הדתי. אין לי שום ספק שצריכים למרוד. השאלה היא, אם לצטט את אלטרמן, לאן נוליד את החרפה".

כיצד פוסט-מודרניזם יכול להתיישב עם האמונה בהתגלות ובתורה מן השמים?

הרב שג"ר: "אם באמת הכול אמת, הכול הולך – אז האמת הופכת להיות יחסית, סובייקטיבית. אם כך, ישנה סתירה מובנית בין האמונה בתורה, האמונה בהתגלות, שאומרת שיש אמת קונקרטיית כזאת או אחרת, ובין הפוסט-מודרניזם. כדי לענות על הסתירה הזאת צריך להבין שהאמת של האמונה שונה מעצם הגדרתה מהמושג 'אמת' הרגיל והשכיח שלנו.

למה הכוונה? החשיבה שלנו בנויה על כך שישנה זהות קבועה, ולא תיתכן סתירה בהפכים. זו תפיסה מהותנית, שלפיה הדבר נמצא

גלעד בן ארי <http://giladbenari.com>

משותף זה – שאינו ימין ואינו שמאל, אינו חיובי ואינו שלילי, אינו טוב ואינו רע – הוא המצדיק את כל גווני הקשת. 'אחדות הפכים' זו אינה מאפשרת לי לפסול את ה'אחר'; בד בבד היא תובעת ממני 'להיות' ולמצות את היותי. חובתי לפנות חלל ל'אחר' מונעת גם את יכולתו של ה'אחר' לשלול את סיפורי שלי. היותי בעל תרבות ספציפית שוב אינה צריכה התנצלות, והיותי בעל תרבות (נרטיב) מחייבת נאמנות לשפה מסוימת, שהרי אין תרבות בלא שפה ואין תרבות בלא מחויבות. שפה ותרבות אלה אינן יכולות להיות פרטיות. הסובר שהפוסט-מודרניזם מאפשר לו להיות אטום בודד המובן רק לעצמו (וסביר, לדעתי, שגם את עצמו הוא אינו מבין), לא הפנים את מושג השפה של ויטגנשטיין. שפה דורשת קהילה המכירה את הקודים המשותפים לחבריה."

ניצוד תפיסת עולם דתית-פוסט-מודרנית משפיעה על חיי המעשה?

צבי צמרת: "בסופו של דבר, כשאנחנו מתרגמים את הדיון פה למעשים קונקרטיים, למשל לנושא מעמד האישה במאה ה-21 – נושא שבעיניי הוא הכרחי והוא חלק מהמהפכה – אז אני לא מוכן לקבל את הפוסט-מודרניזם, שאומר: גם כך ואולי גם כך, אלא אני אומר במפורש שיש ליצור מעמד שווה לאישה. כלומר, יש לי פה מרד שמוליך לכיוון מסוים, והשאלה שמעניינת אותי באמת היא איך לעשות את המרד הזה, את המהפכה – בתוך הממסדים ונגד הממסדים."

הלל בן ששון: "אל תבקשו ממני, ומאף אחד מאיתנו, להיות מהפכן. אנחנו לא באנו לעשות מהפכה. לא ראינו אף מהפכה שהצליחה, ובדרך כלל מהפכות מביאות למשהו שהוא לא בהכרח טוב יותר. אל תבקשו ממני להיות ברנר. אני לא. אני גם לא אהיה. הדור שלנו הוא לא דור של מהפכנים; הוא דור של גיבורים לוקאליים, אם בכלל. אם אני אעשה פה משהו, זה יהיה ב-'ד' אמותי ולא בשום מקום

בתוך עצמו, קבוע ומוגדר מתוך עצמו. מתוך התפיסה הזאת, שהיא לא נוכחת אלא מטפיזית, נבנית התודעה של התרבות המערבית. אבל זו אינה האמונה.

אפשר לנסח את הדברים באופן הבא: לכל שאלה יש שלוש תשובות – כן, לא, ושאין כאן בכלל שאלה. האמונה היא התשובה השלישית, היא השתיקה, כפי שקוראים לזה גם רבי נחמן וגם ויטגנשטיין. בהקשר הזה ראוי לצטט גם פוסט-מודרניסט אחר, הפסיכולוג ז'אק לקאן, המלמד שהממשות מתנגדת לשפה. הדבר הממשי הוא הדבר שהשפה מסרבת להיכנס אליו, וכאן בדיוק נמצאת האמונה. האמונה אינה ניתנת להגדרה, אבל אדם יכול להאמין את אמונתו בלי שזו תסתור את האמונה, ואפילו לא את האמון, שיש לו באמונה של הזולת. לכן השאלה שאנחנו צריכים לשאול את עצמנו היא שאלה הרבה יותר צנועה: לא מהי האמת, במובן הטוטאלי, אלא השאלה מה אלוקים רוצה ממני. לשאלה זו נוכל למצוא לא פעם תשובות ולהגיע לוודאות."

אבינועם רחנק: "נכון לשאול, ואכן שאלה זו נשאלה כאן, בדבר הסתירה הפנימית המצויה בשיח הפוסט-מודרני. שהרי הפוסט שולל את כל האמיתות למעט האמת הפוסט-מודרנית. הבנת הסתירה הפנימית הזאת צריכה, לדעתי, להעצים את חובת הענווה הגלומה בשיח הפוסט-מודרני. השיח הזה לא צריך לטעון טענות אמת מוחלטות. עליו לשחרר את האדם שיוכל להביע את אמונתו. 'אני מאמין', טוען הפוסט-מודרני, 'ועל כן אני מכוון חיי כך ולא אחרת' – מאמין, ולא יודע. ענווה זו דורשת לשים בסוגריים גם את אמונתי, אולם שימה זו אינה מערערת את האמונה, אלא מאפשרת חלל עבור אמונות מקבילות. ביטוי דתי של עמדה פוסט-מודרנית נמצא לדעתי במושג 'אחדות הפכים', שאף הרב שג"ר רמז עליו, והוא מפושט בקבלה, בחסידות, בכתבי המהר"ל והרב קוק, ועוד. מושג זה מכיל טענה פרדוקסלית: כל המתרחש בעולם נובע ממקור אחד ומשתוקק למקור אחד. מקור

אחר. למשל, ביום כיפור האחרון פתחתי מניין, כי לא היה לי איפה להתפלל. זה היה מניין של עבריינים. החזן של מוסף לא שומר שבת בשגרה, אבל מתפלל יפה. המניין היה שוויוני, מעורב, כי זה חשוב לי, אבל אני לא אפרסם את זה או אהפוך את זה לתנועה. מי שרוצה, שיבוא. אין כאן תזה מוצקה, חד-משמעית. אצטט שוב את פוקו. הוא אומר שצריך לכרות את ראשו של המלך גם בלי איזושהי ידיעה מה יחליף את המלך הספציפי הזה. עוד הוא אומר: 'אל תשאל אותי

אדריאן אנדרסן, נורבגיה

מי אני ואל תדרוש ממני להיות תמיד אותו אדם. זה מוסר המתאים למרשם אוכלוסין, זה מוסר המסדיר את מסמכינו. כשהוא ניח לנו, שומה עלינו לכתוב! היום אני פה, מחר אני יכול להיות במקום אחר. זה לא פוגע באוטנטיות של החוויה, וגם לא ברלוונטיות או באי הרלוונטיות של הנרטיב שאני מציע."

צבי צמרת: "המרד הוא חשוב, הוא תנאי

קיומי, הוא הכרחי ללחימה בחלודה ובקיפאון

שמאפיינים גם את התנועה הציונית וגם חלק

מן הציבור הדתי הממסדי"

הרב שג"ר: "כדי לאתר את המקום שבו אמצא את הכוח והמוטיבציה העמוקה לשינוי, קודם כול עליי לקבל את עצמי כמו שאני, לטוב ולמוטב. או אז אמצא שהדחף לשינוי נמצא בי עצמי, ועוצמתו חזקה יותר מכל דחף ומכל כוח אחר. למשל, החלטתי לקום כל בוקר לתפילה, אבל כשמגיע הבוקר אני מחליט ההפך. הפה שאסר הוא הפה שהתיר. השאלה היא איפה המשאב שבעזרתו אני יכול למצוא את ההחלטיות של ההחלטה. הטענה שהחסידיים טוענים בדרך כלל היא: ראשית כול תתבטל, קבל את עצמך לטוב ולרע. לדעתי זה נכון גם בהקשר החברתי. אנשים באים עם הרבה ססמאות לשינוי,

אבל אלה ססמאות שבאות מבחוץ. צריכה להיות איזושהי התאמה, קוהרנטיות, בין הדחף האמיתי ובין השינוי. לכן התנועה הראשונה היא של נסיגה לכיוון הפסיבי, המתבטל, אבל בנסיגה הזאת נמצא את הדחף החזק לשנות ולהשתנות."

אבינועם רוזנק: "יש לי ספק אם מסגרת שעוסקת בחיפוש מתמיד של היותי 'מחובר' ומצהירה מראש שהיא אינה מחויבת לדבר, יכולה לכונן תרבות מעמיקה (אולם דבר זה דורש דיון נפרד). צבי צמרת צודק שסוגיית השוויון היא דוגמה טובה להבהרת טיבו של הפוסט-מודרניזם. עמדה מערבית מודרנית תבקש לחנך את 'העולם המפגר' הנעדר שוויון זכויות. אולם התיאור הפוסט-מודרני שביקשתי לשרטט מחויב להיות קשוב לתרבויות האלה. הניסיון המערבי והכוחני לעצב את האסלאם – ואין בי ביקורת על מלחמה באסלאם המכריז על ג'יהאד נגד עולמי, אלא על הניסיון להנכו ולהופכו לדמוקרטיה ליברלית – הוא רעיון המנוגד לרוח הענווה הפוסט-מודרניסטית. פוסט-מודרניסט יכול להיות פמיניסט, אך בה בעת מחויב לזכור שיש נשים שאינן פמיניסטיות ואינן מעוניינות בכך. טוב להן במקום שבו הן נמצאות (גם אם הדבר מתמיה את הליברל, הסבור שתרבותו היא תמונת 'הטבע האנושי'). הרצון לגאול את האחר מטעותו בא, כאמור, מעמדה שאינה מכבדת את האחר'. התובנה הפוסט-מודרנית יכולה אף להאיר על טיב עיצובה של החברה בכלל ושל מדינת ישראל כמדינה יהודית בפרט. בהקשר הזה אזכיר את ספרו של ג'ון אליס, 'נגד הדה-קונסטרוקציה'. בביקורת החריפה זו מעיר אליס שכמי שחי בקליפורניה הוא אינו נזקק לתאוריית הפירוק של הדה-קונסטרוקציה כדי להגיע אל האקלים הפלורליסטי. לטענתו, רק מי שחי באירופה הקלאסית – על כל מגבלותיה – נדרש לכך. אפשר להתווכח עם טענתו של אליס, אולם היא מעניינת בהקשר למדינת ישראל. הניסיון להפוך את מדינת ישראל למדינה יהודית בכוח הזרוע והחוק, גורר אחריו שחרור של אזרחי ישראל מהאחריות להיות יהודים מבחינה תרבותית. בהנחה שזכות קיומה של מדינת ישראל היא בהיותה מדינה יהודית, הכפייה של היהדות על קהל ישראל משיגה את המטרה ההפוכה. ישראל צריכה להיות מדינה יהודית בבחירה ובדעת. בתי הדין הרבניים צריכים לשפוט את מי שחפץ להישפט בהם, ואפשר וצריך לכונן בתי דין חלופיים שישקפו נאמנה את חייהם הרוחניים של מי שבחרו להיות יהודים דתיים (הצעה זו טומנת בחובה פתרון מידי לדיני נפשות!). לפלורליזם השלכות רבות – תרבותיות, חינוכיות ופוליטיות – והוא אינו עתיד לפורר את המערכת היהודית, אלא להעצימה; כל זאת, במיגוד למצב הקיים, של כפייה הגורר תחושת מיאוס והתפרקות."

1 ה' בן ששון, "על הצעיר הפוסט ציוני-דתי", דעות 26, אפריל 2006;
י' רביד, "אוסף של צד"פים", דעות 27, יוני 2006.
2 במדבר רבה, פרשה יד, פסקה ד.